

Миодраг ЈОВАНОВИЋ*

ПРАВНО-АДМИНИСТРАТИВНИ ТЕРМИНИ КАО ТРАГОВИ МЛЕТАЧКЕ ВЛАСТИ У ПАШТРОВИЋИМА

Сажељак: У овом раду анализирају се административно-правни термини романског поријекла, сагледавали смо дијахронијску слику ријечи из те менталне сфере и покушали да утврдимо колико су се поједине јединице из језика даваоца укључиле у лексички фонд савременог паштровског говора. Интересовао нас је одговор на још једно питање: да ли су Паштровићи једини власник одређених лексема, односно у којој су мјери оне дио ареала других црногорских говора, посебно приморских.

Кључне ријечи: паштровске исправе, право, судство, администрација, Паштровићи, Бока которска, млетачка држава, рјечници, етимологија, романизми

Историјски разлози су били од пресудног значаја што је на физиономију паштровског говора више вјекова утицао страни језички елеменат — у првом реду романски. Уговором из 1423. године, склопљеним на галији Франческа Бемба, врховног млетачког заповједника на мору, Паштровићи су потпали под власт Млетачке републике и дио те државе били до 1797. године. За то вријеме, и током прве и друге аустријске окупације, италијански језик је имао статус званичног или једног од званичних језика — а то је скоро до краја Првог свјетског рата 1918. године. Јасно је што је за

---

* Проф. др Миодраг Јовановић, Универзитет Црне Горе, Филолошки факултет, Никшић

тај дуги период паштровски говор трпио утицаје разних језика, односно дијалеката, те велики број романских позајмљеница потиче из млетачког, односно венецијанског дијалекта, најјачег представника медитеранске културе на Балкану, затим из стародаматског и балканско-латинског, а на крају и из италијанског књижевног језика. При томе су на тлу Паштровића, у складу са језичким осјећањима изворних говорника, често вршене унутарпаштровске деривације многих по поријеклу романских лексема¹.

Лексичку базу за наше анализе административно-правних термина чини збирка паштровских исправа, које хронолошки припадају раздобљу између 17. и 19. вијека, али је сигурно да су поједини термини представљали језичку реалност ареала Паштровића и околине и у ранијем периоду. То су документи које су за штампу 1990. године приредили Јован Бојовић, Мирослав Лукетић и Божидар Шекуларац, а обратили смо пажњу на рјечник мање познатих ријечи, датих на крају ове књиге. Записи различитих садржаја чувају се у породичним збиркама многих паштровских породица и њихових ближих и даљих сродника, или у архивима и манастирским библиотекама, гдје је још увијек чекају на језичке (и друге) анализе. Увиђајући њихов значај за будућа језичка испитивања, али и за сагледавање права, економске и политичке прошлости овога краја, документи су временом откупљивани од приватних власника и објављени у посебним књигама и тако постали лакше доступни истраживачима².

А интересовао нас је одговор на још једно питање: да ли су Паштровићи једини власник одређених лексема, односно у којој су

¹ О различитим путевима прилагођавања романских позајмљеница (и из других језика) у паштровском говору, које су, постајући дио лексичког фонда овог говора, својим гласовним и морфолошким склопом најчешће задржале дијалекатски статус (али има доста и стандардизоване грађе) бавили смо се у раду *Начини адаптирања позајмљеница и сродне појаве у говору Паштровића*, ЦАНУ, књ. 90, Седми лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, књ. 31, Подгорица 2008, 209–233.

² Осим збирке исправа из 1990. године, двије су објављене и много раније: А. Соловјев, *Паштровске исправе XVI–XVIII века*, Споменик СКА, LXXXIV, Београд 1936; Иван Божић, Бранко Павићевић, Илија Синдик, *Паштровске исправе XVI–XVIII вијека*, Цетиње 1959, а једна збирка деценију касније: *Паштровске исправе*, Књига 3, Петровац на Мору 1999 (приредио: Божидар Шекуларац).

мјери оне дио ареала црногорских говора и шире, говора дуж хрватске јадранске обале? У том правцу вршена су поређења са приликама у сусједним (и сродним) приморским говорима, за које је грађу дала Весна Липовац Радуловић у књизи *Романизми у Црној Гори — југоисточни дио Боке которске*, говорима сјеверозападне Боке которске — према монографији Срђана Мусића, али и говором сјеверног сусједа Црмнице, који је описао Бранко Милетић, као и другим изворима, посебно о хрватским говорима. Незаобилазан је био и увид у *Етимолошки рјечник* Петра Скока и рјечнике венецијанског, италијанског и латинског језика.

Административно-правно уређење живота у Паштровићима кроз вјекове ослањало се на млетачки систем владавине и на његове принципе нормативно-правног регулисања социјалних односа. Исправе су извор који нуди драгоцене податке за реконструкцију правно-административног система у вријеме Млетачке републике, тј. специфичне лексичке вербалне манифестације која одражава одређене друштвено-историјске, политичке, административне, културне и друге контексте у оквиру којих је створена — свака је ријеч, одавно је примијећено, споменик културе краја у којем је коришћена. Давна прошлост, посматрана оком лексикографа, која сеже у вријеме од прије неколико вјекова, подразумијевала је дијахронијски и лингвокултуролошки приступ корпусу који црпимо из паштровских исправа, и отвара перспективу за реконструкцију друштвеног система у трајању од три и по вијека и свеобухватно сагледавање односа у друштву који су се темељили на принципима млетачког државног и друштвеног уређења. Зато је било могуће издвојити бројне семе релевантне за дијагностификовање службене дужности млетачких изасланика у Паштровићима — и термине везане за судство и администрацију. Најчешћи су судски (правни) термини — носиоци законодавних функција бирани су према млетачком систему управљања територијалним јединицама и систему млетачке администрације.

Лингвистички опис правно-административних (и сродних) термина које налазимо у паштровским исправама — и провјеравамо њихову фреквентност у савременом говору — дајемо систематизацијом основног корпуса у неколике лексичко-семантичке групе, тј. у неколика микросистема. И органи власти и представници

извршних функција имају саоднос са хијерархијом државног уређења из периода млетачког административног уређења. То су именована за службене особе које штите интересе млетачке државе у Паштровићима (и окружењу), које воде административне послове неке установе, органи власти у срезу, државној управи, округу, уопште називље које се тиче друштвеног живота у овој приморској области у времену трајања Млетачке републике³. Како ћемо видјети, неке лексеме сводиће се на официјелну сферу (саставни је дио млетачке терминологије државне управе), док ће друге кренути путевима унутарпаштровске иновације, сврставајући се тако у правно-административни дијалекатски терминосистем. У том правцу инвентивно су нам дјеловале неке лексеме чије је примарно извориште романско, а коначна вербална реализација (и значење) типично паштровска. Све у свему, имајући у виду све слојеве реализације правно-административних (и сродних) термина, савременом читаоцу ће бити приближено тридесетак лексема (са разним фонетским варијантама), из већ давне прошлости ове приморске области између Будве и Спича, и окружења. Можда лексикографска дескрипција неких ријечи није изведена у складу са савременом методолошком апаратуром језичких истраживања, али нам то и није био циљ — по сваку цијену. Ипак, колико је год било могуће, лексиколошком и етимолошком анализом конкретних примјера административно-правних термина романског поријекла, које смо пронашли у *Књизи исџрава* из 1990. године, жељела се провјерити њихова евентуална присутност у данашњем колоквијалном говору.

Судске пресуде, са својим терминосистемом, те менталном сфером из те области живота Паштровића, основни су садржаји многих исправа. Судски термин *абди* (итал. *abbosso* — нацрт, обрис, скица, концепт, макета) само је у једној исправи употријеђљен: Абодцъ ѿ девиживна међу браћомъ (Нед. док., 204). Значење је непознато савременим говорницима, као и онима упућенијим у прошлост

³ Дијахронијски и лингвокултуролошки приступ опису лексема отвара перспективу за реконструкцију друштвеног система у одређеном историјском времену, за свеобухватно сагледавање односа у друштву, који су се темељили на принципима страног државног и друштвеног уређења [Милосављевић 2017: 394].

сућескомъ сентенциомъ; а још чешће са упрошћеном групом: у ωслугу сетенциа нова шкрита (1799, 77); Како ни говоре сетенции (1780, 56), Нашом данашном сетенциом (1780, 57); како се јавља и у сјеверозападној Боки: сетенција (ф).

Иначе, правно-административних термина, као лексичких остатака добијених од романске основе и старог латинског суфикса *-ia*, има доста у исправама. На примјер, *деферѐнција* (од латинског *differentia*, при чему је, како сматра Петар Скок, дошло до асимилације *и-е > е-е*, у 17. вијеку) — расправа, спор: Сваку деференцију међу истиема партама (1824, 128), Имаху порокъ и даференцию (1766, 43). Фонетски лик *даференција*, у исправи из 1766. године, нетипичан је (имајући у виду и потврде за лексеме *деференца* и *деференцир*) и вјероватно је у питању омашка писара. *Кушѐнција/кушѐ(н)ција* (са романском основом *coscienz* комбинује се романски наставак *-ia*) — савјест, мишљење. Романски лик на паштровском терену модификован је досљедним преласком вокала *о > у*, што је изражена тенденција у паштровском говору. Додатно, изворни лик *кушенција* често се у документима из Паштровића промијенио упрошћавањем сугласничке групе *нц > и*: По кушеци нашои стимасмо (1766, 43), По нашои кушеци (1776, 55), По кушеци нашо-зи стимасмо (1825, 117); мада се употребљавају и неупроштени: по кушенци стимаше (1825, 130), /ли/уди одъ добре кушенцие (1846, 192). *Инсѝанција/и(н)сѝанција* — тужба, ступањ, молба, тражење преузет је у судској администрацији области којима је владала млетачка држава као готова позајмљеница — у паштровским исправама потврђен је простији облик: Чусмо више речену истанциу (1846, 192), чије трагове ријетко можемо наћи у данашњем говору.

Романски ликови са суфиксом *-ia* припадају старијем лексичком слоју који још од 14. вијека потискују савременији италијански ликови истог семантичког садржаја, за које су у паштровским исправама бројне потврде — како показују и синоними за лексеме: *диференција*, *кушенција*, *исѝанција* (*деференца*, *кушенца*, *инсѝанца*). *Деферѐнца/диферѐнца* — садржаји исправа који пресуђују „спорове и расправе помеђу две партѐ“ подразумијевали су доста потврда у текстовима. Али нема ниједне за оригинални италијански лик *differenza* — разлика (ни фонетски ни семантички) — у паштровским исправама употријебљена је именица женског

рода *деференца*: Неке риечи и деференце (1606, 15), Имаше порокъ и деференцу (1745, 39), Езаминати деференце од парта (1824, 128), Имајући нѣке мутне деференце помеђу собу (1838, 172). Њена употреба у исправама ограничена је на официјелну сферу, и тако га сврстава у правни дијалекатски терминосистем. За разлику од паштровских исправа, у савременом говору може се чути и изворни фонетски лик језика даваоца, али само у значењу разлика: „Малѧ диферѣнца“, али је и у говору *деференца* обичније: „Деферѣнца је вѣликѧ. Нѣмѧ деферѣнциѣ међу тѣма“. И у сусједној Црмници романско и дало је *e* — *деферѣнца* (265), док се у југоисточној Боки употребљава лик у складу са његовом етимологијом из италијанског језика: „Вѣлика је диферѣнца између брѧта и сестрѣ“. И у рјечницима венецијанског језика ова лексема је са два вокала *e* у сусједним слоговима: *deferenza* < старијег *differenza*, а замјена *di-de* је, према Скоку, венецијанизирање. Централна семантичка компонента „расправа“, спор, и исто поријекло, са лексемама *деференца* и *деференција* повезује и трећи лик из паштровских исправа *деференциѧр* — мушког рода, настао комбинацијом романске именичке основе (као у горњим примјерима) са страним романским, али на просторима Приморја и приобаља веома продуктивним суфиксом *-ир* (облик написан са полугласником послѣје сонанта *n*): Имаше пророке и деференѣцир ѡте и едне стране (1775, 51), Деференѣцир ѡте едне стране (1775, 53). Напоредо са *кушенција*, у значењу савјест, мишљење употребљава се синоним *кушенца* (< итал. *coscienza*, у изговору *кошенца*), која је са мање потврда: По нашој кушенци стимасмо; у једном примјеру у нетипичном фонетском лику: по нашози кѣфенци (1838, 172). Иако ову лексеми немају у свакодневној комуникацији Паштровићи знају за *кушенца*, и под тим термином подразумијевају „исказано мишљење, став, мишљење изречено пред другима“. Напоредо са *истиѧнција* у исправама се налази синоним *истиѧнца*, који у књижевном италијанском језику (и венецијанском дијалекту) функционише са двије фонетске варијанте *istanza/istanza*. У *Исѣравама* је у лику без *n*, у значењу молба: На истанцу г[осподи]на алфиера (1800, 92). Значењем „степен судског поступка (виша инстанца, нижа инстанца — државна институција овлаштена за одређени степен одлучивања)“ чврсто

је, као правно-административни термин, уграђена у општи лексички фонд књижевног језика.

Паштровске исправе, „по заповиеди сућа“ или заинтересованих странака, писали су канцелари, судски писари, који су као дужносници млетачке власти, на малој територији Паштровске општине радили више од два и по вијека. Но, у говору реципијенту, посебно у писаним документима, лик *канцелар* није широке употребе. Од лат. *cancellus*, основа је уобличавана романским суфиксима *-er*, *-ur* и *-ијер*: *канцелер/канцељер*, *канцелир*, *канцелијер*, који су у писаним траговима области Млетачке републике и потврђени. Међутим, у паштровским исправама доминантни творбени модел је *cancel + ијер*⁴, а његовом устаљивању допринио је итал. лик *cancelliere* (писар), чија је употреба у Паштровићима проширена црквеном и судском администрацијом. Иако данашњи Паштровићи у колоквијалној употреби немају ову лексему, добро је памте, али не у значењу писар — *канзалијер* је за њих „по рангу највиша личност паштровске народне скупштине Банкаде; онај који је главни администратор и који води засиједање Банкаде“. Изворни млетачки лик у језику примаоцу најчешће је асимилацијом *e > a*, и замјеном *ц > з* адаптиран као *канзалијер*: Нодара или ти канзалијера (1716, 29), Крсто Перацић канзалиеръ (1800, 91), о кога драго казалиера (1829, 142), Одъ руке кога драго канзалиера (1837, 170); Канзалиер Зано Зановић (1846, 192); Канзалиеръ Андриа Радовъ (1745, 41). Иако је много необичнији, у исправама је потврђен и асимиловани лик са изворним *ц* (*канцалијер*): Стиепо Ђуда канцалиеръ копиахъ (1798, 70), Стиепо Ђуда канцалиеръ (1800, 81), а приличан је број примјера у којима је ова лексема из језика даваоца усвојена без промјене, али написана углавном са полугласником на крају (*канцелијеръ*): Вици канцелиеръ (1758, 42), Стиепо Ђуда канцелиеръ (1787, 59), Канцелиеръ (1745, 40), Канцелиер Лука (1780, 57). Фонетски дублет *канцелиер/канцалиер* јавља се и у *Зайисима*

⁴ Иначе је у паштровском говору веома распрострањена употреба романских позајмљеница са секвенцама *-ur*, *-er* у свом саставу, које су прилагођавајући се домаћем језичком осјећању изворни лик најчешће престилизовале (*-ur*, *-er > -ијер*), при чему се на први поглед чини да су у питању лексеми са двосложним рефлексом старога вокала јата — једном је вокал *e* графемом *јаи* грешком написан у лексеми *канцеларија*: учинѣно у пупликози канзалѣри (1825, 117).

Комуниѿади ѿойиљске: „канцелиер од комуниѿади“, а на појединим мјестима у рукопису овог документа забиљежено је „*канцалиер*“.

Сибилант *ц* је много постојанији у именици на *-ија*, данас широке употребе — *канцеларија* (< лат. *cancellarius*, итал. *cancelleria*), а многе су исправе „учинене у пупликој канцеларији“, па за ову именицу има доста примјера. Употребљава се и према моделу изворног латинског лика (*канцеларија*): колико да е учинено у пупликој канцеларији (1826, 134); у кесаро кралѿвску канцеларију (1841, 181), али је много обичнија у асимилованом облику — као у савременом говору (*канцалерија*): учинѿно по пупликој канцалерији (1820, 113), у пуплику канцалерију (1823, 119), естѿ учинѿно у пуплику канцалерију (1823, 119), канцалериу преториалску (1824, 128), учинѿно у пупликој канцалерви (1842, 183), колико да ие учинено у пуплику канцалериу (1844, 190). За разлику од лексеме *канзалијер*, сибилант *з* је у ријеч *канцеларија* ријетко продро — са два вокала *а* у почетним слоговима (*канзалерија*): учинено у пуплику канзалерију (1834, 164), колико да ие учинено у пуплику казалериху (1840, 177). У анексном рјечнику мање познатих ријечи приређивачи *Књије ѿашиѿровских исѿрава* 1990. године наводе фонетски лик *канзелерија* — уред, канцеларија, који нијесмо могли пронаћи.

Напоредо са лексемама *канзалијер/канцелијер*, у значењу писар, јавни биљежник, са нешто мањом учесталошћу, у паштровским исправама се за ово занимање појављује именовање *нѿдѿр*: учинѿна одѿ пуплика нодара (1827, 135), али ти пупликога нодара (1829, 142), кволикѿ да е учиненѿ ѿд руке квега драго пупликѿга нѿдара (1833, 144), али ти пупликога нодара (1837, 170). Широка је употреба фонетског лика *ноѿар* (< лат. *notarius*, итал. *notaro*) у областима дуж јадранске обале (и шире: уосталом *ноѿар* је дио активног фонда ријечи савременог језика) — у југоисточној Боки (са другачијим акцентом): „Вѿљѿ пѿћ код нотѿра да ми завѿдѿ тестамѿнат“; у сјеверозападној Боки которској: *нѿѿѿр*; у Дубровнику: *нѿѿѿр*, *-ара* (м); међутим, нема га у овој књизи паштровских исправа. Лик *нодар* заправо је примљен као готова позајмљеница из венеѿијанског дијалекта — *nodar(o)*, којим се између 13. и 16. вијека именовао биљежник. Напоредо са млетачким *нодар* паштровске исправе, од исте основе потврђују, једним примјером, још један стари лик *ноѿѿнѿи*: брата Вука Иѿванова нотанѿте Станѿкове;

са суфиксом *-анѝ*, који води поријекло, по мишљењу Ивана Клајна, од латинског партиципа презента.

Именица *ндѝа* — извјештај, забиљешка, писмено саопштење, и данас присутна посебно у дипломатском општењу („протестна нота“) има идентичан лик и у венецијанском дијалекту и у италијанском језику, а потврђен је у једној исправи из Паштровића: Нота от прѝие уо понесе Стане (1843, 189). Облик *ноѝа* је посебно опстао у изразу „*ноѝа дене*“, који се често чује на нашој обали у значењу „добро обратити пажњу на нешто“. Потекло од венецијанског *notabèn* много је чешће у писаној него у усменој реализацији, посебно у менталној сфери права и администрације. Не само у Паштровићима већ и у области цијеле Боке которске и данас се употребљава глагол *ноѝаѝи*, *-ам* (вен. *notàr*, итал. *notare*) — биљешити, записати (југоисточна Бока: „Бѝље би било да тѝ нотѝш, јер љеш ѝначе забѝравит“; сјеверозападна Бока: *ндѝаѝи*, *-ѝм*); а потврђен је, у супинској форми инфинитива, и полугласником на крају, у једној исправи с краја 18. вијека (1797): ѡћемо нотатѝ право и чисто, Моѝа браћа ѡћемо нотатѝ.

Разни документи су углавном овјеравани печатом, штамбиљем, који се у исправама назива *дѝла* (вен. *bolo*, итал. *bolla*), ријеч коју памте и данас у Паштровићима као „печат, штамбиљ којим се овјерава писмо или неки докуменат“. У *Речнику САНУ* етимологија се изводи од лат. *bullā*, преко итал. *bolla* — лоптица, колут. Прво му је значење округао печат, владарска исправа с печатом, а друго таксена марка. Шире је распрострањености од Паштровића, али у фонетском лику мушког рода *бул* — поштанска или таксена марка, ном. множ. гласи *дѝлови* и *дѝли* (у сјеверозападној Боки само *дѝли*), ген. множ. *дѝловѝ* и *дѝлѝ*. У 16. и 17. вијеку ова лексема (у значењу диплома) у Паштровићима (забиљежена и код Вука) јавља се у двије фонетске варијанте романског поријекла *дула* и *дола*. У паштровским исправама (примјери су из 19. вијека) једино је *дула*⁵: потврђује се *дѝломѝ ѝ* комунитади (1800, 81). Паштровске

⁵ Замјена романског *о* вокалом *у* може се сматрати у паштровском говору израженом појавом и објашњавати се последицом затварања артикулације (нпр. у ријечима: *даѝулѝн* < вен. *bagolina* — штапић, *доѝѝн* < вен. *bozòn* — повећа флаша, *дуѝѝѝа* < итал. *bottega* — радња, *куѝѝн* < итал. *confine* — граница итд.). Међутим, код ове лексеме мора се указати на идентичан старији латински

исправе потврђују и деноминале од *була* — глагол на *-аѿ(и)* употребљен у истој исправи (у аористу), заједно са именицом (у значењу печатити, ударати жиг — итал. *bollare*): *буломъ* господскомъ *буласмо* по закону нашему (1846, 192); и придјев *булаѿи* — запечатан: власти поради карте *булате* 1842, 188. Мотивисана округлим обликом у призренско-тимочким говорима може да значи „кокица, распукло кукурузно зрно: да *избулкам* *булке*“.

Од лат. *bulla* настала је лексема *буленѿин/булеѿин* — према Скоку, са двоструким итал. деминутивним суфиксом *-ettino* (18. в.) < вен. *boletin*, итал. *bollettino* — кратак извјештај, „затворена писана порука која се шаље по особи“, цедуљица. Приређивачи *Исѿрава* ову лексему преводе још као *обавијест*, *порука*; у *Речнику САНУ* стоји итал. *bullettino*, а лик са вокалом у налази се у паштровским исправама: *имасмо* едам *булентин* да *наплатимо* (1798, 71). У значењу *цедуља* у *Речнику САНУ* ова именица је женског рода *булеѿина*; у значењу „кратак извештај“, а са уметнутим *н* (*буленѿин*, *-ина*), мушког. Без обзира на значење, на Приморју је ова ријеч углавном устаљена са *н*, која је често употребљена у рукопису *Зайиса Комуниѿади ѿоѿиљске*, који се налази у Херцегновском архиву — у извјештајима „од соли“; такав лик је и у другим дијалекатским рјечницима са Приморја које смо прегледали. Можда је на распрострањеност фонетског лика *буленѿин* утицало једно друго значење, и много фреквентнија употреба у говорима (иако га у *Исѿравама* у том значењу нијесмо потврдили) — *рибарски* термин, „дуга узица са више удица на крају (онда на дно помоћу олова са копна се баца далеко у море)“. Петар Скок сматра да је *буленѿин* далматско-романски лексички остатак из *рибарске терминологије* од *volantino*, поименичени партицип презента од *volare* — *летјети*, *volans*, ген. *-antis*, помоћу лат. суфикса *-ĭnus*, а да је прелазак иницијалног *в* > *ѿ* далматско-романски *батицизам*. У *Дубровнику* та лексема је потврђена у 16. вијеку, а *биљеже* је, искључиво у овом значењу, и савремени рјечници из овога краја: *буленѿин*, *-ина*, м — *справа* за

фонетски лик *bulla*. Изгледа да је ова ријеч, много више од денотатума, и много даље од простора Паштровића и приморских говора, преживјела у фразеологизму „*диѿи* у *були*“ (шворц, у *невољи*). То је њено колоквијално значење — „задужење у поенима у игри карата“, односно „имати мањак, дефицит“, што се колоквијално даље развијало.

рибање помоћу удице: Йдемо нâс двòјица дâнас на булèнтйн. Као рибарски термин у Паштровићима није позната.

Исправа је могла бити „печатана“ и *урмòм*, односно многе се исправе завршавају „овјером“, „трагом“ — „урмом/урмицом у вечни виекъ“ (за све потомке) (рум. игта — ове лексеме нема у рјечницима венецијанског и италијанског језика): 1828, 141: кћесмо продати и продасмо урмомъ, урмомъ и у вечни виекъ, продахъ и либерахъ урмомъ у вечни виекъ; 1829, 142: урмомъ у виекъ; 1839, 176: последниема урмомъ у вѣчни виекъ. Овај шаблонизирани израз писари су реализовали, у сагласности са стањем у паштровском говору, у варијантама са *м* и *н* на крају ријечи⁶. У вези са овом лексемом један нам је лик, иако може изгледати као штампарска грешка, посебно привукао пажњу — лик без написаног финалног *м*: урмо у влечни виекъ (1876, 203)⁷. У једној исправи из 1840. године употријеђен је деминутив (*урмица*): то продадок и продакъ урмицомъ у вечни виєка — ни *урма*, ни *урмица* више не живе ни у сјећањима данашњих Паштровића.

⁶ Укрштањем двају гласовних система — словенског и романског — у говорима дуж обале Јадранског мора настале су, и усталиле се у различитим размјерама, и у чакавским (у којима им је изгледа извориште) и у штокавским говорима, одређене иновације, тзв. адријатизми, међу којима је и прелазак *м* у *н* на крају ријечи. Идући од приобаља Истре ка Црној Гори процес дебилабијализације финалног *м* је интензиван све до области Спича, гдје није ни потврђен. Што се Црне Горе тиче, јавља се и у многим приобалним говорима, без обзира на то да ли су новоштокавског или зетско-јужносандачког типа. Исправе из 19. вијека су показатељ да је процес *м > н* у финалној позицији у овом периоду, у односу на претходна два вијека, прилично унапредовао — 1833, 144: урмонъ у вечни виєк; 1836, 169: продасмо урмонъ у вечни виєкъ, речени конавлићъ леберасмо урмонъ Раду; 1837, 170: нѣговиєма пошлѣдниєма урмонъ у вѣчни виєкъ; 1838, 175: последниєма урмонъ у вѣчни виєкъ; 1850, 193: урмонъ у вѣчни виєкъ. Иначе је овај адријатизам изражена особина савременог паштровског говора (*наѣрѣн* и *ѣрашѣн* жѣто, *ѣдѣн* да *краден* нâрдоду; са *Сѣанон*, са *нѣѣвон ѣшон* женòн; *нѣѣсан* одѣјо тâмо).

⁷ У савременом паштровском говору изражено је присутно губљење сугласника у позицијама сантхија, тј. додира двије ријечи, при чему изостаје изговор завршног гласа прве ријечи — и пред сугласником, и пред самогласником, чак и на крају говорног такта — *нâзâ(g)* зâ Бѣдву, пошò *дѣѣ(ѣ)* у Повртѣцу, ја би дѣјо срѣтан чòје(к), *ѣродѣжи* нâѣриѣе(г). У овом говору појава је попримила велике размјере: иако се прецизно не могу утврдити правила када ће се (или неће) изговорити одређени гласови, и пред којим сугласницима у позицији сантхија, у једном смо ипак сигурни — типични Паштровић рађе бира варијанту са пропуштањем изговора.

С обзиром на то да се велики број паштровских исправа тиче разних правних и приватно-правних спорова појединаца или двију фамилија око диобе или замјене земље, спорова око заоставштине, изјава свједока, купопродајних уговора, уговора о замјени имања, природно је што се ови садржаји у документима означавају разним вербалним реализацијама. Диоба, исправа о диоби, дијељење, одвајање означавано је термином *дивижјун/девижјун*. У говору Паштровића усвојена је и адаптирана варијанта из језика даваоца — према изговорној варијанти италијанског лика *divisione* (*дивизионе*), вен. *divider* — раздијелити. Ријеч у исправама функционише у двије фонетске варијанте — обичнија, вјернија изворном италијанском лику (*divi-*): Како изговара *дивижјунъ* предъ нима (1606, 15), ови дио мои како изговара *дивижјун* (1606, 16), понища *кунфине ѿ дивижјуна Главинахъ* (1825, 133) и друга адаптирана дисимилацијом (*divi-* > *devi-*), при чему Скок процес *di* > *de* назива венецијанизирање: *ту изниехъ нашъ девыжиюн* (1606, 15), *Копию ѿ девыжиюна* (1606, 15); *Абоцъ ѿ девыжиона мећу браћомъ* (нед. док., 204); супституцију романског *o* вокалом *у* у паштровском говору већ смо констатовали као обичну појаву. На шароликост фонетског лика ове лексеме утиче и писање/неписање полугласника у финалној позицији: *неговъ дивижјунъ* кои кажје праве *кунфине* (1825, 133), трећи дио како изговара *дивижјун* (1606, 16), односно, варијанте са *ы* (*девыжиюн*) и *и* (*дивижјун*). На први поглед је тајанствен примјер са наставком *-и*, умјесто *-а*: даем ову копију од *дивижјуни* (1606, 16). Познавање ситуације у савременом паштровском говору отклања недоумице: постоји одређен број именица које показују извјесну колебљивост у роду, односно понашају се као именице мушког и женског рода. Нетипичан је, што се тиче живог говора, један примјер са испуштеним вокалом *у/ю*: *а ће дивижинъ Главинахъ изговара* (1825, 133). Правни термин *дивижјун/девижјун*, као језички траг некадашње вишевјековне владавине млетачке државе, у данашњем говору Паштровића застарио је и комуникативно је неупотребљив.

Спорови приватних лица, настали разним поводима, пресуђивани у исправама, подразумевали су и поштене процјенитеље штете. Било је то у надлежности службеника млетачке власти, у

првом реду *ѝрокарадура*, *сѝимадура*, *официјала* и др., добро познатих и данашњим Паштровићима.

Прокарадур (млет. *procuradòr*, итал. *procuratore* — процјенитељ, старатељ). Оба значења су сачувана у свијести данашњих Паштровића: „процјенитељ, онај који је од власти или између људи изабран да процијени неки спор или нечије имање, али и да процијени нечије право на одређени поступак. Забиљежено је да је *ѝрокарадура* неко из мужевљеве фамилије ко је због угледа одређен да буде тотор и заштитник удовице послије смрти њеног мужа“. Адаптивна паштровска форма *ѝрокарадура*, од изворног млетачког лика *procuradòr* (етимолошки латински агентивни суфикс *-ator*) добијена је, сматрамо, уз два фонетска процеса: асимилацијом *y > a*, те супституцијом млетачког *o* домаћим вокалом *y* — као у многим другим лексемама: За мое прокарадуре (1784, 58), Како прокарадура поставиен (1842, 187), Како прокарадур синовах поконога Мiхата (1758, 42), Прокарадурa Махинића (1758, 42). У истом лику назив за млетачког управног чиновника усвојен је и у сусједној Црмници (260). Нешто другачија фонетска варијанта у једној исправи нетипична је, узрокована необавијештеношћу писара, а није особина говора краја у којем се употребљава: Оставлѝам за моие прокуродуре (1852, 196).

Од исте основе једна исправа (у истој реченици јавља се *ѝрокарадура*) потврђује лексему *ѝрокура* (итал. *procura*) — пуномоћ: Прокарадурa Махинића с прокурором чистом (1758, 42). У Паштровићима је женског рода, као и у извору, док је у Дубровнику адаптирана у лику мушког рода — *ѝрòкѝр*, од чега је и „име овлашћеног лица које у неком надлештву има право потписа“ *ѝрокѝрисѝа*, такође мушког рода. И лик паштровских исправа *ѝрокарадура* познат у Дубровнику и околини, само што је сачувао етимолошко *ѝ* из латинског суфикса *-айѝор* (*ѝрокурайѝор*). Од *procura* у једној исправи употријебљен је назив службеног лица на *-ум*: имајући област прокурѝрѝму нихѝ истому ѝчинена (1800, 90), што може, уколико није у питању само непоуздано језичко осјећање писара, подсјећати на неки старији слој посуђеница (балканско-латински), што нијесмо могли потврдити. С друге стране, у вези са млетачким *procuradòr* старији латински текстови потврђују старији лик на *-ум*: *Simul procuratum est*.

Сѣшмадур. Основно значење (млет. *stimadòr*, итал. *stimatore*) — процјенитељ штете, данашњи Паштровићи проширују — остао је у пријатној успомени: „онај који је храбар и достојанствен, онај који заслужује поштовање и част“. *Сѣшмадур* је и процјенитељ у разним споровима, онај којем се вјерује да ће праведно да пресуди, који неће никога оштетити у спору. Садржаји многих исправа подразумевају постојање и улогу *сѣшмадура*, отуда и много потврда (и у истој исправи) за углавном стабилан фонетски лик: 1766, 43: Ми више речени стимадури, Биће подписано ѿд... стимадурах; 1799, 77: коизи стимадури приказаше; 1825, 117: Ставили смо добровољно два стимадура, Ми стимадури поћисмо, ѿ истиехъ стимадурехъ, Перазифъ еден ѿ стимадурахъ, ѿ више речениехъ стимадурехъ; 1825, 130: поставише де комунаменте два стимадура, стимадури поћиише на исту бащину; 1825, 131: еднога стимадура кои чини крѣсть; 1829, 142: четири наше брата и стимадура, о истине стимадура потврђује Иѿво, како еден ѿ стимадуре. Ријетко се основна фонетска варијанта, због грешака писара, како сматрамо, поремети: ѿ сатимадура, ѿ више речение сѣшмадорахъ (1777, 55); два стамадура ѿ ѿвога суда (1799, 77). И вршење радње *сѣшмадура* често је у паштровским документима означено глаголом *сѣшмаѣи* (осим Паштровића, чује се и у Дубровнику, Перасту, Прчању, чак у Пиви и Дробњаку) — 1766, 43: По кѣшеци нашои стимасмо; 1777, 55: да ту бауину сѣшмаю, и ту бауину сѣшмасѣмо; 1798, 71: стимаюћи по нашози дѣши стимасмо; 1799, 77: То стимаше и ѣциенише; 1825, 117: По кѣшеци нашози стимасмо; 1825, 130: по кушенци стимаше, Наиприће стимаше двие печице бащине; 1827, 135: а ово како стимаше; 1829, 142: по нашои кушенци стимасмо. У истој реченици употреједи се и вршилац радње и глаголом означен процес: онолико колико бѣде стимано одъ стимадура (1838, 172). Паштровски говор данас из далеке прошлости памти и апстрактум *сѣшма* — поштовање, указивање почести, уважавање, такође и процјена, праведно процјењивање, коју нијесмо пронашли у *Књизи исѣрава* из 1990. године. Заједничко свим овим лексемама јесте устаљена иницијална група *сѣ*⁸ (и прелаз романског вокала

⁸ Сугласничка група *št* (*šć*), која представља млетачку црту, чешће је у паштровском говору замијењена италијанском *st* (обично је за адаптацију примаран, како смо већ истакли и показали, венецијански лик): *кѣсѣи* (млет.

о у домаће у), али у сродним говорима то није правило: у Црмници постоји дублет са млетачком и италијанском почетном секвенцом *с̄ӣимад̄ур/шӣимай̄ур* (нешто измијењен фонетизам изворног млетачког облика, односно суфикса *-adur*, а у складу са старијим *-atorem*); у дубровачкој регији имперфективни глаголи на *-ва-* гласе: *с̄ӣимава̄ӣи/ѿрешӣимава̄ӣи*.

Официјал. Иако се налази само у једној исправи из 1846. године: И тако би реферта од нашега официала, и данашњи Паштровићи у истом фонетском лику памте улогу референта у вршењу млетачке власти у овој области — *официјал* је био, кажу они, „званичник, именовано лице, заступник; забиљежено такође да се официјал помиње и као чиновник паштровског збора Банкаде“. Италијански језик познаје три фонетске варијанте ове лексеме — архаичнију *officiale*, и новији дублет *ufficiale/uffiziale*, при чему је примјер из паштровских докумената адаптиран према архаичном италијанском лику (и венецијанском *ofiziàl* — мада се изговара *ufiziàl*). У војној номенклатури млетачке државе то је био „војник којему је принцип дао право на ауторитет у некој области или војсци“. Истим путем, преко италијанског дублета (старијег *officiò* и новијег *uffiziale*), додатно се прилагођавајући домаћем творбеном моделу (романска основа + суфикс (*a*)*n*) у општи лексички фонд паштровског говора и савременог језика ушао је и прилог *официјелно* — службено, званично.

Имајући увид у цјелокупну грађу коју смо овдје изложили препознају се неке тенденције. Закључили смо, узор за примање или престилизацију позајмљенице био је најчешће лик из млетачког (венецијанског) дијалекта, који је веома често (али не и обавезно) идентичан са италијанским. Уколико су млетачки и италијански лик различити, обично је новостворени паштровски својим гласовним и морфолошким склопом ближи млетачком. Мањи фонд ријечи објашњава се утицајем стародаматског и балканско-латинског или се препознају трагови укрштања ова два романска дијалекта.

---

caŕtigo, итал. *castigo*), *ска̀ле* (млет. *scala*, итал. *scala*), *кас̄та̀г̄а̄* (млет. *caŕtagna*, итал. *castagna*), *ла̀с̄тра* (млет. *laŕtra*, арх. итал. *lastra*)... Ван ове сугласничке групе *с*, у складу са особинама млетачког дијалекта, може се изговорити и као *ш*: *шӣѿјун* (млет. *ŕpiòn*, итал. *spione*), *шк̄а̀ѿула* (млет. *ŕcatola* итал. *scatola*), *шк̄у̀г̄ла* (млет. *ŕcodela*, итал. *scodella*) итд.

Неки термини добили су на паштровском терену особени лик сврставајући се тако у правни дијалекатски терминосистем (инспирисани и креирани различитим језичким механизмима — деривацијом, метафоризацијом, позајмљивањем, првенствено вођени домаћим језичким осјећањем). Треба и ово рећи, поједини ликови могу бити резултат грешака појединих писара исправа, њихових особених манира, аутоматизма у писању, који увијек не морају потврђивати такав изговор у Паштровићима.

Обичност употребе појединих ријечи које су нашле мјесто у нашем раду у наглум је опадању, слободно се може рећи да су дио пасивног фонда, штавише, значења многих су данашњим говорницима у Паштровићима непозната. Много је занимљивих ријечи за које би се могло рећи да су данас ријетка и блиједа чињеница некадашњег живог говора. Историјска стварност, а то су више од три и по вијека млетачке власти, најдиректније се рефлектовала и на правно-административну терминологију, њиховим одласком престала је потреба за многим лексичким ознакама, чија су значења временом маргинализована. Извлачећи из корица *Књи́ге њашњровских исправа* тридесетак лексема које припадају сфери права, објављене 1990. године, овдје смо их хтјели мало актуализовати. Остаје питање да ли су неке од њих биле дио активног лексичког фонда паштровског говора и у времену настајања документа. Познајући особине савременог паштровског говора, реконструисали смо и акценатски лик свих анализираних термина.

ИЗВОРИ

- [1] Бојовић и други 1990: Јован Р. Бојовић, Мирослав Лукетић, Божидар Шекуларац, *Пашњровске исправе*. Будва–Подгорица: Историјски архив Будва, НИО „Универзитетска ријеч“ Подгорица, Књига 2.

ЛИТЕРАТУРА

- [2] Бојанић, Тривунац 2002: Михаило Бојанић, Растислава Тривунац, *Рјечник дубровачкој говора*. Београд: СДЗД XLIX, 1–458.
 [3] Boerio 1998/1856: Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, seconda edizione (aumentata e corretta). Venezia: Giunti, 1–971.
 [4] Divković 2006: Mirko Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*. Bjelovar: Biblioteka Rječnici (urednik Eduard Šivak), izdavač: Dunja d. o. o.

- [5] *Зайиси Комуниџади ѿойиљске*, Херцегновски архив (у рукопису).
- [6] Јовановић 2005: Миодраг Јовановић, *Говор Пашићровића*. Подгорица: Универзитет Црне Горе, Библиотека Филозофско-филолошке науке, штампа „Графичар“ — Ужице.
- [7] Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*. Београд: Прилози граматички српскога језика II (други део: суфиксација и конверзија); издавачи: Завод за уџбенике и наставна средства — Београд, Матица српска — Нови Сад, Институт за српски језик САНУ.
- [8] Липовац Радуловић 1998: Весна Липовац Радуловић, *Романизми у Црној Гори — јуѿоисѿочни дио Боке Коѿорске*. Нови Сад: Библиотека Поседна издања, МБМ плас (друго допуњено издање).
- [9] Милетић 1940: Бранко Милетић, *Црмнички ѿовор*. Београд: СДЗБ IX, 211–663.
- [10] Милосављевић 2017: Тања Милосављевић, *Лексика српској ѿризренској ѿовора*. Београд: СДЗБ LXIV, 1–601.
- [11] Мусић 1972: Срђан Мусић, *Романизми у северозападној Боки Коѿорској*. Београд: Филолошки факултет, 1–275.
- [12] Palazzi Fernando 1974: Fernando Palazzi, *Novissimo dizionario della lingua italiana*. Milano: Enciclopedia universale Fabbri.
- [13] РСАН: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*. Београд: САНУ — Институт за српски језик, књ. I–XIX.
- [14] Скок 1971–1974: Петар Скок, *Еѿимолоѿијски рјечник хрватској или српској језика*. Загреб: ЈАЗУ, I–IV.

Miodrag JOVANOVIĆ

LEGAL-ADMINISTRATIVE TERMS AS TRACES OF
THE VENETIAN RULE IN PAŠTROVIĆI

Summary

The historical reality of the area of Paštrovići, which includes more than three and a half centuries of Venetian rule, was most directly reflected in the legal-administrative terminology of the area. The role model for adopting or re-styling borrowed words was most frequently a character speaking the Venetian dialect. A smaller number of words are explained by the influence of the old Dalmatian and Balkan-Latin speech, or sometimes are characterized by the overlap between two Romance dialects. Some words have made undergone within-Paštrovići innovations, thus becoming a part of the legal-administrative dialect system of terms.

It has been proven that Paštrovići are not the only ones to claim ownership of particular lexemes, which are usually a part of a wider areal of Montenegrin speech, and even speech along the Adriatic coast — all the areas once governed by the Venetian state. With the end of the Venetian Republic, the need for numerous lexical terms from the legal sphere also disappeared, and their meanings were marginalized over time. The frequency of use of certain words which found their place in our paper is rapidly decreasing, and their meanings are unknown to the current inhabitants of

Paštrovići. The question remains whether some of them were a part of the active lexical fund of the local speech at the time when Paštrovići identification documents first started appearing. Knowing all the idiosyncrasies of contemporary speech in Paštrovići, we have also reconstructed the stress patterns of all the analyzed terms.

Key words: Pastrovici documents, law, judicature, administration, Pastrovici region, Kotor Bay, Venetian Republic, dictionary, etymology, Romanic

